

KASBIY TANLOVGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR
CHIRCHIQ DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

Radjabova Zuxra Mirzotilloevna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-7263-6781>

radjabovazuxra87@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15211309>

ABSTRACT

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 01- Aprel 2025 yil

Ma'qullandi: 07- Aprel 2025 yil

Nashr qilindi: 14- Aprel 2025 yil

KEY WORDS

kasbiy shakllanish, tarbiya, ta'lim, kasb tanlash, kasbiy layoqat, mehnat ekspertizasi, kasbga yo'naltirish, ijtimoiy aloqalar, nazariy bilimlar, amaliy tajriba.

Ushbu maqolada shaxsning kasbiy shakllanish jarayoni yosh xususiyatlari va ish stajiga bog'liq emasligi, aksincha, individning kasbiy rivojlanish bosqichiga qarab aniqlanishi ko'rsatiladi. Kasbiy layoqat tizimi uchta darajaga bo'linadi: kasbiy muhitni o'rganish, mehnat ekspertizasi va kasbga yo'naltirish. Har bir daraja o'z vazifalarini bajarib, insonning imkoniyatlarini va istaklarini hisobga olgan holda kasbni tanlashga yordam beradi.

Kasbiy shakllanish jarayonini o'rganishda qiyinchiliklar mavjud bo'lib, ular asosan qobiliyatlar va kasbiy qobiliyatlarning normativ faoliyatga yo'naltirilganligida namoyon bo'ladi. Shuningdek, maqolada inson va ijtimoiy muhit o'rtasidagi aloqalar tipi hamda ulardagi o'zgarishlar tahlil qilinadi. Bu jarayonning psixologik va pedagogik jihatdan chuqur o'rganilishi zamonaviy ta'lim va tarbiya tizimlarida keng qo'llanilish imkonini beradi.

Ta'lim so'z va o'rganish yo'li bilangina bo'ladi. Tarbiya esa amaliy ish va tajriba bilan o'rgatishdir. Ya'ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalaridan iborat bo'lgan ish-harakatlariga kasb-hunarga qiziqsalar, shu qiziqish ularni butunlay kasb-hunarga jalb etsa, demak, ular kasb-hunarning chinakam oshig'i bo'ladilar. Maqsadni amalga oshirishda axd va g'ayrat mo'ljallanganligini bajarishda zo'r ta'sirga egadir. Nazariy bilimlarni yo ustozlar yoki hikmatlar o'rgatadilar. Ishlar yuqorida aytib o'tilgan narsalar, kasb-hunar shu tajriba shaxd va g'ayratga ega bo'lganlari va shu narsalarni o'z vujudlarida singdirganlaridan so'ng ularni astasekin egallay boradilar hamda yuqorida aytib o'tilgan fazilatlarini aniqlab borib, nazariy bilimlarning hammasida mantiqiy fikrlash yo'lini ishlatishga odatlanadilar. Shu tartibda bolalarga o'rgatish yo'li bilan ular kamolga etguncha ana shu fazilatlar aniqlanadi va tarbiya qilinadi. Buyuk qomusiy olim Abu Nasr Farobiy kasb hunar to'g'risida ilk fikrlarini bildirib qimmatli maslahatlar bergan, chunonchi ta'lim –so'z va ko'nikmalar majmui, tarbiya esa amaliy malakalardan iborat ish – harakat ekanligini, muayyan kasb-hunarga berilgan u bilan qiziqqan kishilar shu kasb hunarning chinakam shaydosi bo'lishini aytgan. Bu mulohazalardan anglanib turibdiki, kasb-hunar insoniyat uchun azaldan juda zarur hayotiy vosita bo'lib kelgan. Buyuk qomusiy olim sifatida barcha hodisalarning mohiyatini ilmiy jihatdan ochib berishga harakat qilgan. Shaxsning mutaxassis sifatida shakllanish jarayoni

xususida mualliflik qarashlari keltirilgan. Ilgari ishlab chiqilgan shaxsning mutaxassis sifatida shakllanishi yosh xususiyati va ish stajiga bog'liq degan qarashlardan farqli ravishda muallif tomonidan shaxsning kasbiy mahorati bu parametrlarning funktsiyasi hisoblanmasligi, aksincha individning kasbiy shakllanishining qaysi bosqichida ekanligiga qarab aniqlanishini ko'rsatib bergan. Malakali kadrlar tayyorlash tizimini uzluksiz ravishda rivojlantirish ehtiyoji va turli ishlab chiqarish sohalarida ko'p yillik ish staji bilan faoliyat yuritayotgan shaxsning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirmasligi shaxsni har tomonlama kasbiy faoliyatda o'zini namoyon qilishi muammosini yuzaga keltirdi. Bu muammolarni hal qilmasdan turib kelgusi kasbiy faoliyatdagi muvaffaqiyatli sifatli ta'limni va rejalashtirishni amalga oshirish mumkin emas.

Bu muammoning amaliy ahamiyati uni turli fan doiralar qatorida psixologiya doirasida ham o'rganishni muhimligini ko'rsatib berdi. Kasbiy shakllanish jarayonini o'rganishdagi qiyinchiliklar qobiliyatlar va kasbiy qobiliyatlarning ishni bajarishning muayyan bir usuliga asoslangan normativ faoliyatga yo'naltirilganligidadir. Shuning uchun ham kasbiy etuklik darajasi ajratib ko'rsatilmaydi, balki faqatgina yosh xususiyati va mutaxassis sifatida yuritilayotgan vaqt inobatga olinadi.

Shaxsning kasbiy shakllanishi masalasi ko'pgina mualliflar tomonidan tadqiq qilingan. Bu inson taraqqiyotida tez-tez uchraydigan jarayondir. Ko'pincha mutaxassis shaxsining to'la tahlil qilish tushib qoladi, shaxsning kasbiy shakllanish bosqichi esa hayot yo'li bosqichi bilan muvofiq tarzda ko'rib chiqiladi. Shuning uchun vaqt doirasida qat'iy chegaralanib qoladi.

Ijtimoiy sohalarda faoliyat yurituvchi shaxsning kasbiy shakllanishini o'rganishda insonning imkoniyatlarini to'liq ochib beruvchi sub'ekt va ijtimoiy muhit orasidagi turli ijtimoiy aloqalar tipiga ahamiyat berish muhimdir. Har bir ijtimoiy aloqalarning yana odamovilik va muloqotchanlik kabi kichik tiplarga bo'linishi biz uchun muhim ahamiyatga egadir. Birinchi tipda sub'ekt o'zini —topgan, o'zida va faoliyatida o'zini o'zgartirishni hoxlamasligi bilan tavsiflanadi. Ikkinchi tip esa sub'ektning o'zini o'zi - qidirishi|| bilan izohlanadi. Bu o'tish, oraliq holat hisoblanadi. Individ (yoki jamiyat) bir shaklni tark etib jamiyatning boshqa yuqori darajasiga erishadi.

Garmonik aloqalar uchun sub'ekt yaxlit shaxs sifatida namoyon bo'ladi, u sub'yekt-predmet tartibi – roli niqob sharti bilan belgilanadi. Bu erda inson —taraqqiyotning absolyut harakati holatida|| bo'ladi.

Keyinchalik shaxsni kasbiy shakllanishi borasidagi qarashlarga S.L.Rubinshteyn ishlari asos bo'lib xizmat qildi. S.L.Rubinshteyn insonning hayotga munosabatini ifodalovchi ikki usulni ajratib ko'rsatgan. Birinchi usul – bu insondagi barcha munosabatlar to'liq emas, balki alohida hodisalariga munosabat doirasiga kiruvchi hayotdir. Bunday munosabatda inson hayot sub'ekti hisoblanmaydi, shu bilan birga undan alohida ham bo'lmaydi. Bu erda hayotning o'zi —tabiiy jarayon sifatida|| namoyon bo'ladi, inson hayot tarzi bilan uni to'ldiradi. Ijtimoiy hayot insonni o'rniga sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. Bu erda axloq, beayblik, yomonlik qilmaslik, tabiiylik, insonning tabiiy holati sifatida namoyon bo'ladi va shu bilan bir qatorda bu erda yaxshilik va yomonlik o'zaro bog'liqdir. Bu usul insonning hayoti o'zidan o'zi kechadigan hayot-avtomat aloqalariga kiruvchi xususiyat sifatida tavsiflanadi.

Ikkinchi usul ichki refleksiyaning namoyon bo'lishi bilan bog'liq bo'lib, u —hayotning bu uzluksiz jarayonini to'xtatib qo'yishi, uzib qo'yishi mumkin va insonning g'oyalar dunyosidan chiqarib yuboradi. Inson g'oyalar dunyosidan tashqaridagi pozitsiyaning egallaydi...||. Bunday refleksiyaning namoyon bo'lishi hayotiy qadriyatlar tizimini aniqlash bilan bog'liqdir. S.L.Rubinshteyn aynan shu holat bilan voqelikning yangi usuliga o'tish imkoniyatini bog'laydi. Bevosita aloqalarni uzish va ularni yangi negizlar asosida tiklash ikkinchi usulga o'tish bilan

yakunlanadi. Shu vaqtdan boshlab —ruhiy bo'shliqqa, axloqiy skeptizmga, axloqiy beqarorlikka yoki boshqa – yangi anglangan sharoitda axloqiy inson hayotini qurishga yo'l ochila boshlaydi||.

A.A.Rusalinova tomonidan kasb tanlashning 3 ta omili ajratib ko_rsatiladi:

- moddiy motivlar (kasb orqali moddiy ta'minlanganlik);
- ijtimoiy mavqei (kasbning jamiyatdagi o_rni va qadri);
- shaxsning qiziqishlari darajasi (bu shaxsning kasbdan qoniqishi va uning ko_rsatisi bilan bog_liq darajada).

U yoki bu kasbni tanlashga ta'sir etuvchi omillar sirasiga quyidagilar kiradi:

- tanlangan kasbga shaxsiy layoqatning mavjudligi;
- kasbni shaxs qiziqishlari va intilishlari bilan muvofiqligi;
- tanlangan kasbni egallash uchun moddiy imkoniyatlarni etarli ekanligi;
- tanlangan kasbni egallash oson va qulayligi;
- tanlangan kasbi doirasida ish topishning osonligi va karera qilish imkoniyatining mavjudligi;

-ko_p miqdordagi oylik maoshi;

-ota-ona va do'stlari tomonidan beriladigan maslahat.

Kasbiy layoqat tizimi ijtimoiy muassasa sifatida o'zaro bog'liq darajalardan iborat:

Birinchi daraja—kasbiy muhitni o_rganish va tahlil qilish. Buning uchun kasb va mutaxassislikni shaxsga qo_yadigan talablar nuqtai nazaridan ko_rib chiquvchi professiografiya qo_llaniladi. Professiografiya kasblar tasnifi ham o_zida mujassamlaydi. Ma'lumki, kasblar tavsifi turli mezonlarga asoslanadi, ya'ni texnologik, iqtisodiy, gigienik, ahloqiy, psixologik va boshqalar. Kasblarning psixologik tavsifi psixogramma deyiladi. Bunda subektning psixologik sifatlariga qo_yiladigan talablar keltiriladi.

Ikkinchi daraja – mehnat ekspertizasi. Mehnat ekspertizasi – bu shaxsning muayyan kasb bo_yicha mehnatga layoqatliligini aniqlashdir. Ekspertiza o_tkazishning maxsus tizimlari mavjud, ya'ni tibbiy-mehnat ekspertizasi komissiyasidir.

Mehnat ekspertizasi quyidagi vazifalarni bajaradi:

- 1.Shaxs mazkur faoliyatni bajara oladimi (sog'lig'i nuqtai nazaridan).
- 2.Faoliyatni amalga oshirish uchun munosib insonlarni tanlay olish.
- 3.Ishga yaroqsiz xodimlarni o_z vaqtida ishdan ozod qilish.
- 4.Shaxsga mos ishni aniqlash.

Uchinchi darajasi—kasbga yo'naltirish. Kasbga yo_nalanganlik bu shaxs imkoniyatlari darajasidagi adekvat kasbni tanlashga ilmiy asoslangan yordam ko_rsatisi va qo_llab-quvvatlashga qaratilgan davlat tizimi. Kasbga yo_naltirish yordamida shaxsning istak-hohishlari va kasblar olamidagi ijtimoiy talabning o_zaro muvofiqlashuvi kechadi.

Kasbga yo_naltirish tizimi kichik tizimchalardan iborat:

- 1.Kasbiy tashviqot va targ'ibot tizimi.
- 2.Kasbiy maslahat tizimi.
- 3.Kasb tanlash tizimi.
- 4.Kasbiy moslashuv tizimi.

Sanab o'tilgan fenomenlar yangi usulning mavjudligini tavsiflamaydi, balki, shaxs ilgariidek yashash imkoniyati yo'q bo'lgan vaziyatda qolganda o'zining beqaror —Men|| tizimini buzilishlardan saqlab qola olmasligini anglatadi. Bu vaziyat ba'zida —o'zini safarbar etish|| holati deb nomlanadi. Biroq bu holatni o'zining namoyon bo'lishiga ko'ra o'zini o'zi safarbar etish deb nomlab bo'lmaydi: tabiatdan, boshqalardan alohida tarzda anglanmagan voqelikni yo'qotish mumkin emas. Shunchaki, birinchi usulda turmush tarzining hayot-

avtomatdan ajratilmaganligi hech qachon axloqiy beqarorlikni keltirib chiqarmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Farobiy Falsafiy risolalar to'plami . – Toshkent: "Fan", 1998.
2. Kasb-hunar va ta'lim haqidagi fikrlarining ilmiy asoslarini o'z ichiga oladi.
3. Rubinshteyn S.L. "Odam va dunyo" . – Moskva: "Pedagogika", 1975. Insonning hayotga munosabati va uning psixologik tahlillari bo'yicha klassik ish.
4. Rusalina A.A. "Kasb tanlashning psixologik omillari".–Moskva: "Nauka", 2001. Kasb tanlashda moddiy, ijtimoiy va shaxsiy omillarning rolini chuqurroq o'rganish.
5. Климов Э.А. —Как выбрать профессию Москва, 1990.
6. Turg'unov A.A. Kasb-hunarga yunaltirish.-M.,2019
7. Professional o'zini o'zi anglash va kasb tanlash. (2024). Pedagogik klaster-Pedagogik ishlanmalar jurnali , 2 (5), 84-88.
<http://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/357>
8. Radjabova Zuxra Mirzotilloevna. (2022). 1.4. KASB TANLASH FAOLIYATINING ASOSIY PSIXOLOGIK MUAMMOLARI. Conferencea, 373–378. Retrieved from <https://www.conferencea.org/index.php/conferences/article/view/924>
9. Professional o'zini o'zi anglash va kasb tanlash. (2024). Pedagogik klaster-Pedagogik ishlanmalar jurnali , 2 (5), 84-88.
<https://euroasianjournals.org/index.php/pc/article/view/357>
10. Zuhra Mirzotilloevna Radjabova. (2024). TEENAGERS' PERCEPTIONS ABOUT CAREER CHOICES AND CAREER PROSPECTS. European Science Methodical Journal, 2(6), 493–498. Retrieved from <https://europeanscience.org/index.php/3/article/view/773>
11. Kuzmin, I. V., & Kholmogorova, G. A. (2015). Psikhologiya kar'ery: Teoriya i praktika. Moskva: Yurait. <https://www.yurait.ru/>
12. Ibragimov, I. A. (2017). Kasbiy faoliyat va uning psixologik jihatlari. Toshkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti. <https://www.ziynet.uz/>
13. Карпов, А. В. (2016). Психологии карьерного роста и развития. Санкт-Петербург: Речь.<https://www.ozon.ru/>
14. Baranova, N. S. (2013). Psikhologiya professionalnogo samoopredeleniya. Moskva: Znanie. <https://www.ozon.ru/>
15. Ovcharova, T. M. (2014). Psikhologiya trudovoi deiatel'nosti i professional'nogo rosta. Moskva: MGU. <https://www.ozon.ru/>
16. Sharipova, N. (2023). PHONETICS: UNLOCKING THE SOUNDS OF LANGUAGE. В ZDIT (Т. 2, Выпуск 27, сс. 22–24). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10321056>
17. Турсунов А. 2022 ЧАҚИРУВГА ҚАДАР БОШЛАНҒИЧ ТАЙЁРГАРЛИК МАШҒУЛОТЛАРИДА ПЕДАГОГИК ВА ИННОВАЦИОН ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚўЛЛАШ ВА УЛАРНИНГ ўЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ Science and innovation, 1(В3), 432- 434
18. Sharipova Nodira Shavkat Qizi, . (2024). TEACHING ENGLISH TO YOUNG LEARNERS USING CLIL METHOD IN CLASS. International Journal of Pedagogics, 4(06), 161–164. <https://doi.org/10.37547/ijp/Volume04Issue06-29> .
19. Abdurasulov, J. (2024). PEDAGOGICAL PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF MILITARY PATRIOTIC EDUCATION IN GENERAL SECONDARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS. В INTERNATIONAL BULLETIN OF APPLIED SCIENCE AND TECHNOLOGY (Т. 4, Выпуск 7, сс. 38–40). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.12721051>

20. Abdurasulov J. (2024). HARBIY PEDAGOGIKANING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI. Молодые ученые, 2(6), 48–52. извлечено от <https://inacademy.uz/index.php/yo/article/view/28164>
21. Jo'rayev, S. ., & Abdurasulov, J. (2024). SUBJECT, TASKS AND CONTENT OF STUDYING THE BASICS OF MILITARY-PATRIOTIC EDUCATION. Академические исследования в современной науке, 3(7), 149–153.извлечено.
22. Абдурасулов, Ж. (2022). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННЫХТЕХНОЛОГИЙ В УСВОЕНИИ УРОКОВ ИСТОРИИ.

